

УДК 347.1

**Андрій Богданович Гриняк,***завідувач відділу проблем договірної права**Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва**імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,**доктор юридичних наук, старший науковий співробітник*

## **ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ПРИРОДИ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ ТА ЙОГО МІСЦЯ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО- ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ**

Спадковий договір має давнє історичне коріння, але як один із способів спадкування. Він відомий з часів римського приватного права. В сучасних правових системах теж відомими є різні види договорів про спадкування. Договори про спадкування досить детально, однак неоднозначно, регламентуються законодавствами держав-членів ЄС. Наприклад, ЦК Угорщини передбачає договори про спадкування і дарування на випадок смерті. За договором про спадкування спадкодавець зобов'язується призначити іншу договірну сторону своїм спадкоємцем за надане йому утримання або несення пожиттєвих періодичних платежів. Цивільне законодавство Швейцарії передбачає два види заповідальних розпоряджень: заповіт як односторонній правочин, через який спадкодавець в установленій законом формі виражає свою волю щодо належного йому майна на випадок своєї смерті; розпорядження може бути зробленим з аналогічною метою в договірному порядку шляхом укладення спадкодавцем договору про спадкування з іншою особою [1, с. 533, 545]. Німецьке цивільне уложення присвячує договору про спадкування цілий розділ (ст. 2274–2302), розглядаючи його як окремий, самостійний вид спадкування [2, с. 556–561]. Відповідно до ст. 2290 Німецького цивільного уложення договір про спадкування може бути укладено лише перед судом або нотаріусом при одночасній присутності двох сторін. Змінити або скасувати його можна лише за згодою сторін. Після смерті однієї зі сторін договір про спадкування не може бути скасовано. Натомість договори спадкування не отримали поширення у Франції, оскільки, як вважається, вони обмежують волю спадкодавця і не дозволяють скасувати раніше прийняте рішення [3, с. 536].

У вітчизняному законодавстві спадковий договір отримав своє відображення порівняно недавно. Це новий для нашої правової системи цивільно-правовий договір, оскільки він не був передбачений ні Цивільним кодексом УРСР 1922 р., ні Цивільним кодексом УРСР 1963 р., ні іншими законодавчими актами в галузі регулювання спадкових відносин.

Одразу ж зазначимо, що ще на стадії обговорення проекту ЦК України цей інститут викликав протилежне ставлення науковців до нього. Серйозні теоретичні розбіжності виникли між фахівцями з приводу правової природи спадкового договору, його співвідношення з інститутом обов'язкової частки спадщини, ставлення до цього договору як до такого, що обмежує цивільну правоздатність і є спробою позбавити окремих спадкоємців права на обов'язкову частку у спадщині. Не акцентуючи на цьому твердженні детальну увагу, зазначимо, що спадковий договір не позбавляє особу цивільної правоздатності. Спадковий договір дійсно не дозволяє відчужувачу розпоряджатись (продавати, дарувати тощо) майном, що становить його об'єкт, однак аж ніяк не позбавляє особу цивільної правоздатності, оскільки відчужувач виражає свою волю на укладення такого договору, а натомість отримує право вимагати виконання своїх розпоряджень, які, звичайно ж, не повинні суперечити чинному законодавству та моральним.

Дискусійним на сьогодні залишається питання щодо одно- чи двосторонності цього договору. Одні автори вважають, що спадковий договір – це консенсуальний, двосторонній і оплатний договір, який відповідно до ст. 1304 ЦК України вимагає обов'язкового нотаріального посвідчення [4, с. 139]. Інші ж вчені вважають, що спадковий договір є одностороннім, адже «з моменту укладення договору в набувача виникають обов'язки вчинити певні дії в інтересах відчужувача, а відчужувач має право вимагати виконання дій, передбачених договором» [5, с. 874]. Зважаючи на різнобічність думок, відображених у літературі щодо цього питання, необхідно відзначити, що це питання має вирішуватись з урахуванням наявності чи відсутності у сторін взаємних прав та обов'язків, висновки про які не варто робити лише із аналізу його легального визначення. Саме тому при детальному аналізі не лише законодавчого визначення спадкового договору, а всіх норм гл. 90 ЦК України стає зрозуміло, що спадковий договір необхідно розглядати як договір двосторонньо зобов'язуючий, оскільки цей правочин являє собою погоджену дію двох сторін, обтяжену обов'язками. Набувач, крім прав (право власності на майно відчужувача, право вимагати розірвання договору в разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача), має ще й обов'язки (виконувати розпорядження відчужувача і вчинити певну дію майнового або немайнового характеру). На відчужувача, крім належних йому прав (робити певні розпорядження, вимагати від набувача вчинення визначених умовами договору дій майнового або немайнового характеру), покладаються ще й обов'язки (обов'язок не відчужувати майно, визначене спадковим договором, обов'язок забезпечити збереження цього майна та належного ставлення до нього).

Ще одним аргументом на користь двосторонності спадкового договору виступає аналіз положень статті 1308 ЦК України, за якою спадковий договір може бути розірваний судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень або на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача. Слід зазначити, що й в одному і в іншому випадку розірвання спадкового договору можливе лише у судовому порядку. Саме суд має встановити факт порушення спадкового договору або неможливість його виконання. Таким чином, в силу ознаки двосторонності спадковий договір не можна скасувати або змінити в односторонньому порядку за життя відчужувача, як це має місце при заповіті.

Наступним дискусійним питанням, яке на сьогодні залишається невирішеним, є місце спадкового договору в Книзі шостій ЦК України. Насамперед, необхідно з'ясувати наступне: із спадкового договору виникають зобов'язальні чи спадкові правовідносини? Норми Книги шостої ЦК України передбачають два види спадкування: спадкування за заповітом та спадкування за законом. Тобто, спірною є теза, що спадковий договір може розглядатися як один з можливих видів спадкування. Відповідно до ст. 1303 ЦК сторони спадкового договору іменуються відчужувачем і набувачем, а не спадкоємцем і спадкодавцем. Саме визначення спадкового договору є досить схожим із визначенням окремих договорів (ренти, довічного утримання). Таким чином, із легального визначення спадкового договору прослідковується саме зобов'язальний характер цих відносин. На наш погляд, саме тому і залишається дискусійним питання про структурне місце спадкового договору: залишення його в Книзі шостій ЦК чи розміщення його в Книгу п'яту ЦК України, а саме після договорів довічного утримання і ренти.

Проаналізувавши міркування вчених щодо цього питання, одразу ж зазначимо про два окремих підходи щодо місця цього договору в системі цивільно-правових договорів. За першим підходом обґрунтовується доцільність його закріплення саме в системі спадкового права [6, с. 140], за другим – розміщення цього договору після договорів довічного утримання і ренти, розглядаючи як самостійний договір у системі цивільного права. Такий підхід обґрунтовується тим, що відсутні підстави для відведення спадковому договору

місця серед норм, які регламентують спадкові правовідносини, оскільки він не належить до видів спадкування. Крім того, спадковий договір за своїм змістом передбачає набуття певних прав і обов'язків ще за життя відчужувача, що суперечить правовій природі спадкування, оскільки набуття і здійснення спадкових прав можливе лише за неодмінної умови – смерті спадкодавця [4, с. 144].

В даному випадку аргументи Ю. О. Заїки видаються досить переконливими. Адже, дійсно, спадковий договір є особливим видом зобов'язальних правовідносин. Відносини між відчужувачем та набувачем за договором є зобов'язальними за своєю природою. Однак сутність спадкового договору тісно переплітається з відносинами спадкування (як і шлюбний договір, який розміщений у СК України, однак за своєю природою є цивільно-правовим). Оскільки норми ЦК України, що регулюють відносини із спадкового договору, вже розміщені в Книзі шостій, то, на наш погляд, немає необхідності у такому їх «переміщенні», адже це навряд чи вплине на ефективність правового регулювання.

Підсумовуючи доцільно зазначити, що спадковий договір як порівняно новий правовий інститут ще не набув широкого поширення на практиці. І, як засвідчують перші кроки його наукового аналізу та осмислення, правова природа спадкового договору, його місце в цивільному праві, із включенням його в ЦК України, стали предметом різних наукових дискусій, що в подальшому повинні сприяти становленню інституту спадкового договору та позитивному застосуванню його норм у судовій та нотаріальній практиці України.

#### **Список бібліографічних посилань:**

1. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование/под ред. В. В. Залесского. М.: Норма, 1999. С. 533–545.
2. Гражданское уложение Германии/науч. ред. А. Л. Маковский и др. М.: Волтерс Клувер, 2004. С. 556–561.
3. Гражданское и торговое право капиталистических государств: учебник. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Междунар. отношения, 1993. С. 536.
4. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: монографія. 2-ге вид. Київ: КНТ, 2007. С. 139–144.
5. Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент./за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. Київ: Істина, 2004. С. 874.
6. Васильченко В. В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права. *Право України*. 2003. № 7. С. 140.

Одержано 17.04.2017

УДК 343.375;347.2/3

### **Вадим Борисович Харченко,**

*завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6*

*Харківського національного університету внутрішніх справ,*

*доктор юридичних наук, професор;*

*ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1214-0313>*

## **ВЛАСНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ**

Виходячи з положень статей 5, 6 та 10 Конституції (Основного закону) Української РСР 1937 року [1], ст. 90 Цивільного кодексу Української РСР 1963 року [10] визначалося,